

İRƏVAN MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASI

Zaqafqaziyada xalq maarifinin təşəkkülü və inkişafı tarixində İrəvan müəllimlər seminariyasının özünəməxsus yeri vardır. O, Ermənistanda müəllim kadrları hazırlayan ilk maarif ocağı olmuşdur. Lakin seminariyanın fəaliyyəti təkcə Ermənistan məktəbləri üçün milli kadrlar hazırlamaqla məhdudlaşmamışdır. O, qardaş Gürcüstan və Azərbaycan, həmçinin Şimali Qafqaz məktəbləri üçün də müəllimlər hazırlanmasında böyük xidmətlər göstərmişdir. Rusiyada ilk müəllimlər seminariyası olan və 1859-cu ildə təşkil edilmiş Peterburq müəllimlər seminariyasından 22 il sonra fəaliyyətə başlayan bu tədris ocağı dövrünün qabaqcıl pedaqoji fikrinin əsas mərkəzlərindən biri kimi tanınmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, İrəvan müəllimlər seminariyasının fəaliyyətə başladığı 8 noyabr 1881-ci ilə qədər Rusiyada artıq onlarca seminariya var idi. Yeni tədris ocağı özünə qədərki seminariyaların mütərəqqi ənənələrindən bəhrələnməyə çalışaraq dövrünün qabaqcıl maarif müəssisəsi kimi şöhrətlənmişdir.

İlk dövrdə seminariyanın müdiriyyəti xeyli çətinliklə qarşılaşmalı olmuşdur. Belə ki, maarif ocağına müəllimlərin cəlb edilməsi, şagird qəbulu, xüsusən də maliyyə məsələləri çətinliklə həll edilirdi. Məsələn, təkcə ilk dərs ilində kirayə haqqı üçün 5 min manat pul verilmişdir. Seminariyanın direktoru, görkəmli maarifçi Jakob Stepanoviç Suşevski əsas diqqəti tədris ocağını müəllim kadrları və şagird kontingenti ilə təmin etməyə yönəlmişdi. Onun səyi nəticəsində birinci il seminariyaya 9 müəllim və 42 şagird cəlb edilmişdi, 1885-ci ildə müəllimlərin sayı 12-yə, 1889-cu ildə isə 13-ə çatdırılmışdı. Müəllim kollektivinə təcrübəli pedaqoqların cəlb edilməsi semina-

riyada təlim-tərbiyə işinin vəziyyətinin ildən-ilə yaxşılaşmasına və onun nümunəvi tədris ocağına çevrilməsinə səbəb olmuşdur.

Ölkədəki bir sıra digər seminariya kimi İrəvan müəllimlər seminariyası da öz tərkibinə görə beynəlmiləl tədris ocağı idi. Belə ki, fəaliyyətə başladığı ilk dərs ilində burada təhsil alan 42 şagirdin 8-i rus, 28-i erməni, 6-sı azərbaycanlı idi. 1882-ci ilin sonunda isə şagirdlərin sayı 54-ə çatmışdı. Onlardan 7-si rus, 23-ü erməni, 23-ü azərbaycanlı idi. Göründüyü kimi, seminariyada azərbaycanlı şagirdlər də çoxluq təşkil etmişdir.

Seminariyanın fəaliyyətində Qori seminariyasının məzunları olan azərbaycanlı müəllimlərin böyük bir dəstəsinin mühüm rolu olmuşdur. Görkəmli maarifçi-demokratlar Firudin bəy Köçərli, İsmayıl bəy Şəfibişov, Cahangir Ələkbərbəyov, Cəlil Məmmədquluzadə, Məmməd Terequlov və başqalarının ilk pedaqoji fəaliyyəti İrəvan oğlan gimnaziyası, Uluxanlı kənd məktəbi ilə yanaşı İrəvan müəllimlər seminariyası ilə də sıx bağlı olmuşdur.

Seminariya fəaliyyətə iki qrupla başlamışdır – böyük hazırlıq qrupu və birinci qrup. Sonrakı dərs ilində ikinci sinif, 1883-cü ildə isə üçüncü sinif təşkil edilmişdir. Beləliklə, Zaqafqaziyada olan bütün müəllimlər seminariyası kimi, İrəvan müəllimlər seminariyası da sonadək 4 qrupdan ibarət olmuşdur. 1883-1884-cü dərs ilində hazırlıq qrupunda həftəlik dərslərin miqdarı 36 saat, I sinifdə 38, II sinifdə 39, III sinifdə isə 40 saat olmuşdur.

Hər il müəllimlər seminariyasının hazırlıq qrupuna və I sinifə qəbul elan edildi. II-III siniflərə isə, müdavim qəbul olunmağa icazə verilmirdi. Əsasnaməyə görə seminariyaya yaşlı vətəndaşlar (oğlanlar) qəbul oluna

bilərdi. Onlar ümumtəhsil məktəblərinin II sinfi səviyyəsində qəbul imtahanları verməli idilər. Qəbul imtahanları II sinfin proqramına uyğun olaraq ilahiyat, rus dili, hesab, həndəsə, coğrafiya, tarix və biologiya fənlərindən aparılırdı.

Müəllimlər seminariyası nəzdində ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi. Seminaristlər pedaqoji təcrübələrini həmin məktəbdə keçirdilər. 1882-1883-cü dərslər ilində ibtidai baza məktəbində 61 şagird təhsil almışdır. Onların 38-i erməni, 10-u rus, 13-ü azərbaycanlı idi. 1889-1900-cü dərslər ilində şagirdlərin sayı artaraq 82 nəfərə çatmışdı. Ordubad şəhər məktəbi həmin seminariyanın filialı hesab olunurdu. Məktəbin müdiri A.Suvorov, ilk azərbaycanlı müəllimi isə Məşədi Bağır Qazızadə olmuşdur.

İrəvan müəllimlər seminariyasında müxtəlif fənlər tədris edilməklə yanaşı, bir sıra peşələr də öyrənilirdi. Tədris planı, proqramlar yerli şəraitə uyğunlaşdırılmışdı. Ümumiyyətlə, o dövrdə Zaqafqaziyada fəaliyyət göstərən müəllimlər seminariyasında ilahiyat, pedaqogikanın əsasları, rus dili, hesab, həndəsə, torpaqşünaslığın əsasları, rəsmxət, rus tarixi, ümumi tarixdən qısa məlumatlar, hüsnxət, nəğmə və bədən tərbiyəsi fənləri tədris edilirdi. Bunlardan başqa, ayrı-ayrı seminariyalarda yerli şəraitdən asılı olaraq bir sıra əlavə fənlər də keçilirdi. Bu cəhətdən İrəvan müəllimlər seminariyasında erməni və Azərbaycan dilləri, xarratlıq, cildçilik işi, tərəvəzçilik və ipəkçilik fənləri könüllü surətdə tədris olunurdu.

Seminariya müdavimlərin tərkibinə görə beynəlmiləl olduğu kimi pedaqoji kollektivinin tərkibinə görə də beynəlmiləl xarakter daşıyırdı. Burada rus, erməni, Azərbaycan, Ukrayna, Gürcü xalqlarının tanınmış maarif xadimləri, təcrübəli pedaqoqlar çalışırdı.

Y.Suşevski, Axund Məmmədbağır

Qazızadə, Rəhim Xəlilov, N.Qasaradze və başqaları belələrindən idi. Onlar Zaqafqaziyada xalq maarifinin inkişafında və getdikcə çiçəklənməsində böyük əmək sərf etmişlər.

İrəvan müəllimlər seminariyasında dərslər deyən ilk azərbaycanlı müəllim dövrünün görkəmli alimi, maarifçi-pedaqoq Axund Məmmədbağır Qazızadə olmuşdur. O, seminariya açılan gündən 1897-ci ilə qədər burada ilahiyatdan və Azərbaycan dilindən dərslər demiş, 1897-ci ildən 1917-ci ilədək isə təkcə təkcə ilahiyat fənnini tədris etmişdir. 1892-ci ildən başlayaraq seminariyada Azərbaycan dili dərslərini Mirzə Rəhim Xəlilov tədris etmişdir. Maraqlıdır ki, M.R.Xəlilov özü 1881-ci ildə həmin seminariyanı bitirmiş və bu vəzifəyə də sevimli müəllimi Axund Məmmədbağır Qazızadənin təqdimatı ilə götürülmüşdür. Seminariyada Azərbaycan məktəbləri üçün müəllimlər hazırlanmasında Axund Məmmədbağır Qazızadənin böyük xidmətləri olmuşdur. İstər xalq arasında, istərsə də seminariyada və yuxarı maarif ocaqlarında böyük nüfuz qazanan A.M.Qazızadə bütün bilik və bacarığını müəllim kadrların hazırlanmasına və məktəblər yaradılmasına sərf etmişdir. Bunu seminariyanın 1886-cı dərslər ilindəki hesabatından da aydın görmək olar. Hər bir müəllimin pedaqoji işi, qabiliyyəti və təcrübəsi geniş təhlil olunmuş bu hesabatda maarif fədaisi A.M.Qazızadəyə də bir neçə səhifə həsr olunmuşdur. Burada onun seminariya təşkil edilən gündən ən fəal maarif işçisi olması, müəllim və şagird kollektivi ilə mehriban işləməsi, xalq arasında geniş hörmət qazanması, pedaqoji ustalığı, ikiillik işləməsi, hər şagirdlə fərdi məşğul olması, müəllim kadrları hazırlanmasında xidmətləri xüsusi qeyd edilmişdir. Dövrünün qabaqcıl maarifçisi olduğu üçün ona Axund ləqəbi verilmişdir. Bütün ömrünü pedaqoji fəaliyyətə sərf etməsi, gənclərin təlim-tərbiyəsi ilə nümunəvi məşğul olmasını nəzərə alıb 1882-ci ildə onu gümüş medalla təltif etmişdilər. Bu, qocaman xalq maarifçi-

sinin əməyinə verilən böyük qiymət idi.

İrəvan müəllimlər seminariyasında da, başqa seminariyalarda olduğu kimi, təhsil pullu idi. Lakin şagirdlərin müəyyən hissəsi dövlət hesabına oxuyurdu. Qəbul olunanlar birinci dərs ilində 210 manat, sonrakı illərdə isə 180 manat təhsil haqqı ödəyirdilər. Maraqlı budur ki, seminariyada oxuması və qurtarması haqqında məzunlara verilən şəhadətnamələrə onların məktəbə ödədiyi təhsil haqqının miqdarı da qeyd olunurdu. Seminariyanın bütün şagirdləri internatda qalırdılar (öz hesabına oxuyanlar isə ayrıca yataqxanada yaşayırdılar). Öz hesabına oxuyanların sayı azlıq təşkil edirdi. Məsələn, 1907-ci dərs ilində burada təhsil alan 70 şagirddən 50-si dövlət, qalanı isə öz hesabına oxuyurdu.

Seminariyanın müdavimlərinin sinfi tərkibi də diqqəti cəlb edir. Belə ki, burada təhsil alanlar əsasən əsilzadələr, şəhərlilər, kəndlilərdən ibarət idi. Həm də qeyd edilməlidir ki, başqa qrup və təbəqələrə nisbətən əsilzadələr həmişə azlıq təşkil etmişdir. Bu da səbəbsiz deyildi. Çünki həmin dövrdə sadə kənd müəllimi olmaq zadəgan nəslinə hörmət gətirmirdi, buna görə də onlar seminariyaya o qədər də maraq göstərmirdilər. Əgər 1890-cı ildə seminariyada oxuyan 69 müdavimdən 23 nəfəri əsilzadə idisə, 1896-cı ildə bunların sayı azalaraq 59 müdavimdən 8-ə, 1907-ci ildə isə 71 nəfərdən 3 nəfərə enmişdi.

İrəvan müəllimlər seminariyasının ilk buraxılışı 1884-cü ildə olmuşdur. Həmin il məktəbi 5 nəfər bitirmişdir. Seminariyanın onuncu buraxılışı 1893-cü ildə, iyirminci buraxılışı 1903-cü ildə, otuzuncu buraxılışı 1913-cü ildə olmuşdur. Oranı hər il 13-15 nəfər azərbaycanlı, rus, erməni, gürcü, yunan və s. millətlərin nümayəndələri bitirmişlər. XIX əsrin sonlarında Zaqafqaziyada işləyən kənd məktəbləri müəllimləri və müdirlərinin xeyli hissəsi müxtəlif illərdə ekstern yolu ilə imtahan verərək həmin seminariyada müəllimlik hüququ almışdır. Onların arasında azərbaycanlılar da olmuşdur. Seminariyanın pedaqoji şurasının qərarına əsasən 1895-ci ildə Cəlil Mirzəyev, Tağibəy Səfiyev, Məmmədbəy Qazıyev, 1902-ci ildə isə İbadullahbəy Muğanlinski, Cabbar Məmmədov və başqalarına kənd müəllimi adı verilmişdir. Bu nəcib işin də təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı qocaman maarif xadimi Axund Məmmədobağır Qazızadə olmuşdur.

Seminariyanın məzunları Zaqafqaziyanın müxtəlif vilayət və qəza məktəblərinə göndərilirdilər. Onlar işlədikləri yerlərdə təkcə dərs deməklə, məktəbdarlıqla kifayətlənməyib xalqın hərtərəfli tərəqqi və inkişafına, onun ictimai şüurunun oyanmasına böyük təsir göstərirdilər.

Beləliklə, İrəvan müəllimlər seminariyası Zaqafqaziyada müəllim kadrları hazırlayan ilk tədris ocağı kimi məktəb və pedaqogika tarixində şərəfli yer tutmuşdur.

Nurəddin İbrahimov,
İrəvan şəhəri, respublikanın əməkdar
müəllimi
Azərbaycan məktəbi jurnalı,
1982, №7